

Financiële kwetsbaarheid van zelfstandigen zonder personeel

Bij zelfstandigen zonder personeel vormen de investeringen in private inkomensverzekeringen een sluitpost. In de periode 2005–2009 bleef deze achtergestelde positie in sociale zekerheid nagenoeg onveranderd.

REINDER LOK

Statistisch onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek

FERDY OTTEN

Senior statistisch onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek

KASPER LEUFKENS

Statistisch onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek

Het aantal zelfstandigen zonder personeel in de werkzame beroepsbevolking is gestegen van 570.000 in 2005 tot 728.000 in 2011 (CBS; EBB). Deze groei in ondernemerschap is door de overheid en het bijbehorende arbeidsmarktbeleid in beginsel steeds positief gewaardeerd. Het toenemende economisch belang dat aan zelfstandigen zonder personeel wordt toegekend heeft zich bijvoorbeeld vertaald in twee zetels in de Sociaal-Economische Raad.

Bij politiek en vakbonden bestaat er zorg over de financiële kwetsbaarheid van zelfstandigen zonder personeel, in het bijzonder op het vlak van de sociale zekerheid. Zeker in het begin van deze eeuw werden nieuwe zelfstandigen zonder personeel veelal gezien als ex-werknemers die hun vroegere loondienstwerkzaamheden gewoon verder bleven voortzetten, maar dan ontdaan van de mede door hun voormalige werkgever betaalde, verplichte inkomensverzekeringen. Gelet op de toenemende diversiteit in arbeidsrelaties rees al in de regeerperiode van het kabinet-Balkenende IV twijfel of de bestaande sociale en fiscale arrangementen voor ondernemers en werknemers nog wel volstonden. Desgevraagd bracht de Sociaal-Economische Raad eind 2010 een advies hierover uit (SER, 2010). Deze achtte een fundamentele heroverweging van het bestaande stelsel evenwel niet aan de orde. Wel werden enkele aanbevelingen voor fiscale aanpassingen gedaan en werd er gepleit voor een betere voorlichting over de risico's op arbeidsongeschiktheid en de mogelijkheden zich daartegen

te verzekeren, en ook voor een inventarisatie naar de mogelijkheden voor vrijwillige deelname aan bedrijfstakpensioenfondsen. Het advies van de SER is in 2011 ook door het kabinet-Rutte overgenomen (SZW, 2011). Net als voorheen blijft voor ondernemers en daarmee ook voor zelfstandigen zonder personeel de eigen verantwoordelijkheid voor inkomsten, inkomensverlies en inkomensverzekeringen voorop staan. Kader 1 geeft de maatregelen weer die het (demissionaire) kabinet neemt om de financiële kwetsbaarheid van zelfstandigen zonder personeel te verminderen.

In de media, politiek, beleidsinstanties en adviesorganen vindt er dan ook regelmatig discussie plaats over de materiële welvaart en sociale zekerheid van zelfstandigen zonder personeel, maar systematische cijfers die de discussie van een feitelijke basis kunnen voorzien zijn schaars.

De financiële kwetsbaarheid kwam eerder wel in bespiegelingen van het Centraal Planbureau (CPB) naar voren. Volgens het CPB (2009) hebben zelfstandigen zonder personeel in de economische crisis van 2009 nadrukkelijk gefungeerd als een buffer waardoor de stijging van de werkloosheid in dat jaar gematigd bleef. In 2009 daalde de koopkracht van alle zelfstandigen aanzienlijk en de veronderstelling was dat zelfstandigen zonder personeel vanwege een sterke terugloop in het aantal opdrachten een flink aandeel in deze algehele inkomensderving hadden. Uit een recente macroanalyse kwam evenwel naar voren dat de inkomensdaling bij de gehele groep zelfstandigen in 2009 veel minder sterk is geweest dan op grond van de ernst van de crisis verwacht kon worden (Erken *et al.*, 2011). Maar mede door het ontbreken van benodigde microgegevens zijn in deze analyse de zelfstandigen zonder personeel niet als een aparte deelgroep onderscheiden.

Door koppeling van integrale CBS-gegevens over inkomsten en vermogen aan de Enquête Beroepsbevolking (EBB) 2005–2010 is het mogelijk een antwoord te geven op de vraag hoe de werksituatie, materiële welvaart en sociale zekerheid van zelfstandigen zonder personeel zich in de afgelopen jaren hebben ontwikkeld. Gezamenlijk bieden deze ontwik-

kelingen inzicht in hun financiële kwetsbaarheid. De blik over meerdere jaren laat zien of er al of niet verbetering in het verschieft ligt. Aldus wordt de maatschappelijke discussie over sociale zekerheid van zelfstandigen zonder personeel van een feitelijke basis voorzien. Omdat voor zelfstandigen ook het uiteindelijke vermogen een belangrijke aanvullende pensioenpijler vormt, is het ook zinvol om een doorkijk te geven in de thans gerealiseerde vermogensopbouw. De aangifte- en aanslaggegevens van de Belastingdienst vormen de enige informatiebron van premieafdrachten voor private inkomensverzekeringen. Omdat deze alleen tot en met 2009 volledig beschikbaar zijn, lopen daaraan gerelateerde cijfers niet verder dan tot dat jaar.

ALGEMENE BEVINDINGEN

Het persoonlijk inkomen van zelfstandigen zonder personeel, te weten de som van alle inkomensontvangsten minus de betaalde premies inkomensverzekeringen (exclusief volksverzekeringen), liep voor een deel in de pas met de conjunctuur. Figuur 1 laat zien dat het mediane inkomen tot en met 2007 steeg naar 25.600 euro per jaar, maar in het crisisjaar 2009 duidelijk inzakte naar nog maar 23.500 euro. In 2010, het jaar van licht economisch herstel, bleef dit lagere inkomensniveau gehandhaafd. De lagere inkomensniveaus zijn geen weerslag van minder (mediane) werkuren.

Iets meer nog dan bij zelfstandigen zonder personeel daalde ook bij de groep zelfstandigen met personeel in 2009 het mediane persoonlijk inkomen, maar anders dan bij de zelfstandigen zonder personeel trok dit in 2010 weer aan. Blijkbaar konden zelfstandigen met personeel beter profijt trekken van de lichte economische opleving in 2010. Bij werknemers bleef, vooral als gevolg van eerder afgesloten cao's, het inkomen ook nog in 2009 oplopen om daarna te stabiliseren. In het algemeen ligt het inkomen van zelfstandigen zonder personeel op een aanzienlijk lager niveau dan dat van de andere groepen. Zo hadden de zelfstandigen met personeel in alle jaren telkens een twee keer zo hoog mediaan inkomen en hadden werknemers krap veertig procent meer inkomen.

Van de werkenden maken zelfstandigen zonder personeel het vaakst deel uit van een huishouden waarvan het inkomen onder de lage-inkomensgrens ligt (figuur 1). Voor eenpersoonshuishoudens gaat het bij deze grens om een vast koopkrachtbedrag van 940 euro per maand, in prijzen van 2010. De huishoudensinkomens van de meerpersoonshuishoudens zijn met behulp van een equivalentiefactor (CBS, 2004) aangepast voor omvang en samenstelling van het huishouden en aldus vergelijkbaar gemaakt met eenpersoonshuishoudens. In 2010 liep aldus veertien procent van de zelfstandigen zonder personeel een risico op armoede, tegen twaalf procent van de zelfstandigen met personeel en drie procent van de werknemers. Bij de zelfstandigen vormden negatieve inkomsten uit eigen bedrijfsvoering merendeels de directe oorzaak van een inkomen onder de lage-inkomensgrens.

Om zicht te krijgen in hoeverre er de afgelopen jaren daadwerkelijk sprake is geweest van een toenemende instroom van zelfstandigen zonder personeel, is voor de groep van 2009 nagetrokken hoe lang zij deze arbeidsmarktpositie al hebben. Een groot deel van de 687.000 zelfstandigen zonder personeel in 2009 is dat al vele jaren. Bijna de helft was al vóór 2004 in hoofdzaak afhankelijk van een ondernemers-

inkomen. Wel zijn er vanaf 2004 jaarlijks steeds meer personen begonnen als zelfstandige. Het crisisjaar 2009 betekende evenwel een keerpunt met een bijna gehalveerde instroom ten opzichte van een jaar eerder.

BEKNIBBELEN OP SOCIALE ZEKERHEID

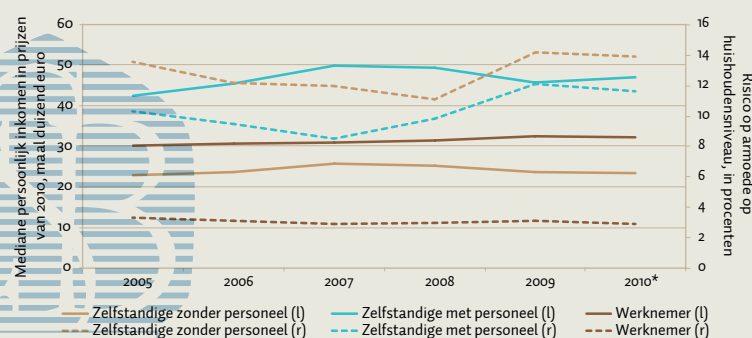
Zelfstandigen moeten zich privaats verzekeren tegen verlies van inkomen. Van de zelfstandigen zonder personeel betaalde in 2009 slechts een kwart premie voor een vrijwillige arbeidsongeschiktheidsverzekering, van de zelfstandigen met personeel waren dat er ruim vier op de tien. Deze cijfers zijn redelijk constant in de tijd (tabel 1). Bij de betalenden is het mediane beslag van de vrijwillige premie op het ondernemersinkomen vergelijkbaar met werknemers. Zelfstandigen zonder personeel kwamen in 2009 uit op 7,6 procent en zelfstandigen met personeel op 7,1 procent. Werknemers zijn doorgaans 7,1 procent van hun bruto loon kwijt aan de voor hen en de werkgever verplichte verzekeringen voor werkloosheid en arbeidsongeschiktheid.

Betalingen voor lijfrenten, ofwel de derde pijler van de pensioenvoorziening, komen nog minder vaak voor dan betalingen voor arbeidsongeschiktheidsverzekeringen. Zo betaalde krap een op de vijf zelfstandigen zonder personeel in 2009 voor een lijfrentevoorziening tegen een op de vier van de zelfstandigen met personeel. Ook deze cijfers variëren maar weinig in de tijd. Het beslag van de betaalde premies voor lijfrenten op het ondernemersinkomen is bij de betalenden eveneens beperkt. In 2009 was het mediane percentage 4,7 procent bij zelfstandigen zonder personeel en 3,7 procent bij de andere zelfstandigen. Deze aandelen contrasteren nogal met de 10,3 procent die de doorsnee-werknemer van zijn brutoloon kwijt is aan werkgerelateerd pensioen, ofwel de tweede pijler van de pensioenvoorziening. Alle groepen betalen daarnaast ook nog AOW-premie voor de eerste pijler.

Ongeveer een op de vijf zelfstandigen zonder personeel heeft in 2009 naast het ondernemersinkomen ook nog loon ontvangen. Deze groep bestaat uit mensen die in de loop van het jaar zelfstandig zijn geworden, en uit zelfstandigen die tegelijk werknemer zijn. Voor deze groep lijkt de zekerheid vanuit de loondienst de urgentie voor private verzekeringen te drukken. Voor zowel de arbeidsongeschiktheid als het pensioen geldt dat maar dertien procent private premies betaalt.

Persoonlijk inkomen en risico op armoede, 2005-2010

FIGUUR 1

Bron: CBS; EBB Inkomens

Aandeel ondernemers met betaalde premie vrijwillige inkomensverzekering, 2005-2009, in procenten

TABEL 1

	Premie arbeidsongeschiktheidsverzekering				
	2005	2006	2007	2008	2009
Zelfstandigen zonder personeel	26,8	25,7	25,9	27,6	26,4
Zelfstandigen met personeel	43,6	41,7	42,4	42,0	42,8
	Premie lijfrente				
	2005	2006	2007	2008	2009
Zelfstandigen zonder personeel	19,1	16,7	18,0	17,7	17,8
Zelfstandigen met personeel	27,7	25,9	25,1	25,4	25,0

Bron: CBS; EBB Inkomen

Vermogen van het huishouden naar positie in de werkkring, 2010 (maal duizend euro)

TABEL 2

	5e	25e		75e	95e	Gemiddeld
	percentiel		mediaan	percentiel		
Zelfstandige zonder personeel	-38	16	139	360	1.095	310
Zelfstandige met personeel	-104	38	209	510	1.892	498
Werknemer	-35	2	51	183	493	132

Bron: CBS; EBB Inkomen

EEN AANZIENLIJK VERMOGEN

Weliswaar komen bij zelfstandigen de betalingen voor lijfrenten minder vaak voor dan voor arbeidsongeschiktheidsverzekeringen, maar daar staat tegenover dat in lijfrenten vaak eenmalig grote bedragen worden ingelegd op het moment dat de eigen onderneming wordt verkocht. Vanuit dit gezichtspunt kan worden geredeneerd dat het pensioen van zelfstandigen veelal nog ingelegd zal gaan worden uit hun vermogen te zijner tijd. Ondanks de crisis is de huidige vermogenspositie van zelfstandigen bepaald niet onrespectabel. Zo heeft meer dan de helft van de zelfstandigen zonder personeel een positief saldo van bezittingen en schulden van 139.000 euro of meer (tabel 2). Voor zelfstandigen met personeel ligt dit zelfs op 209.000 euro, terwijl werknemers op 51.000 euro uitkomen. Daarmee lijkt een derde pijler vanuit het vermogen bij beide groepen van zelfstandigen veel beter geborgd dan bij werknemers. Dat neemt evenwel niet weg dat, gelet op het huidige vermogen, een substantieel deel van beide groepen zelfstandigen toch aanmerkelijk minder goede vooruitzichten lijkt te

Kabinetsmaatregelen

KADER 1

Het kabinet-Rutte heeft in navolging van de SER aangegeven toe te willen werken naar een nieuw fiscaal regime voor zelfstandigen zonder personeel waarbij het huidige harde urencriterium voor het verkrijgen van zelfstandigenaftrek alsmede de startersaftrek uiteindelijk minder doorslaggevend zal zijn. Ook wordt de noodzaak erkend van een betere bewustwording bij zelfstandigen zonder personeel voor hun eigen sociale zekerheid en toont het demissionaire kabinet zich bereid zowel op het vlak van voorlichting als in de uitbreiding van de mogelijkheden voor vrijwillige arbeidsongeschiktheidsverzekeringen stimulerend en faciliterend op te treden. Tevens wordt nader onderzoek verricht naar de oorzaken en mogelijke oplossingsrichtingen voor de gebrekkige pensioenopbouw. Als directe maatregel wordt voor werknemers die voor zichzelf als zelfstandige gaan beginnen de termijn verruimd om fiscaal voordelig te sparen via het pensioenfonds van de oude werkgever, van drie jaar naar tien jaar. Extrapolatie van de gepresenteerde cijfers over 2009 naar 2012 suggereert dat dan ongeveer een vijfde deel van de reeds bestaande groep zelfstandigen zonder personeel ook van deze regeling zou kunnen profiteren (CBS; EBB).

hebben op een deugdelijke pensioendeckking later. Zo komt van een kwart van de zelfstandigen zonder personeel het thans opgebouwde vermogen niet hoger uit dan 16.000 euro. Bij vijf procent is er zelfs sprake van aanzienlijke schuld.

CONCLUSIE

Net als zelfstandigen met personeel investeren zelfstandigen zonder personeel maar beperkt in hun sociale zekerheid. Een belangrijk verschil is evenwel dat ze meer risico op armoede lopen en dat hun inkomen maar de helft bedraagt van dat van zelfstandigen met personeel. Ook zijn ze in 2010 de economische crisis van het voorgaande jaar minder goed te boven gekomen. Positief is dat beide groepen naar verhouding over een aanzienlijk vermogen beschikken. Daarmee lijken de vooruitzichten op een substantiële pensioenbuffer uit vermogen later niet ongunstig.

De uitkomsten spreken de CPB-veronderstelling van een bufferwerking door zelfstandigen zonder personeel met bijbehorende rem op de groeiende werkloosheid ten tijde van de economische crisis zeker niet tegen, maar vormen aan de andere kant ook geen sluitend bewijs. Zelfstandigen zonder personeel hebben onmiskenbaar door de economische crisis ingeboet op hun inkomen, maar mogelijk werd hun absorptievermogen van economische malaise geremd door de sterk verminderde instroom van zelfstandigen zonder personeel in 2009.

Door navolgende kabinetten is het belang van een betere sociale zekerheid voor zelfstandigen zonder personeel telkensmale onderstreept. Toch is hun achtergestelde positie op het vlak van de sociale zekerheid in de hier beschouwde periode 2005-2009 niet verbeterd. Of en in hoeverre de door het kabinet-Rutte geïnitieerde beleidsmaatregelen effect sorteren voor de jaren vanaf 2010, kan met de gehanteerde monitor van indicatoren op basis van gecombineerde inkomens- en arbeidsgegevens consistent in de tijd worden bijgehouden.

LITERATUUR

CBS (2004) *Equivalentiefactoren 1995-2000*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CPB (2009) *CPB Nieuwsbrief 2009, december*. Den Haag: Centraal Planbureau.

Erken, H., R. Jongsma en P. Koot (2011) *Inkomen zelfstandigen in crisistijd*. ESB, 96(4621), 653-655.

SER (2010) *Zzp'ers in beeld: een integrale visie op zelfstandigen zonder personeel*. SER publicatie, 2010(4).

SZW (2011) *Kabinetsreactie SER-advies 'zzp'ers in beeld'*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.